

Excerpts from Kashf al-Asrar and 'Adha al-Abrar from the beginning until now

Hosein Masarrat

Abstract:

The interpretation of Kashf al-Asrar wa'dat al-Abrar is one of the most important mystical interpretations in Persian. The author of the book, Abolfazl Rashid al-Din Meybodi, interpreted the Holy Quran three times. The first version is the translation of Shiva and Rast; the second version reports and expresses the dignity of the revelation of verses, and the third version is mystical and provides mystical interpretation of Sufism. Through centuries, some scholars have decided to make a selection of the versions to increase its efficiency, and when it was included in the academic textbooks, this attempt was accelerated. The present article reports on a list of these excerpts from the beginning until now.

Keywords: The Holy Quran, Interpretation, Discovering the secrets and the promise of justice, Abolfazl Rashid al-Din Meybod

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

گزیده‌های کشف الاسرار و عدّه الابرار از آغاز تاکنون

حسین مسرت^۱

پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۰۴

دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۲۳

چکیده

تفسیر کشف الاسرار و عدّه الابرار در ردیف تفاسیر مهم عرفانی به زبان فارسی قرار دارد که آفریننده آن ابوالفضل رشیدالدین میبدی، قرآن کریم را در سه نوبت تفسیر کرده است. نوبت نخست، ترجمه شیوا و رسا؛ نوبت دوم، گزارش و بیان شأن نزول آیه‌ها و نوبت سوم، تفسیر عرفانی و رمزی صوفیانه است. از این رو، پس از تدوین آن، کسانی با اندیشه بهره‌وری بیشتر از محتوای آن، در فکر گزیده‌پردازی این کتاب مفصل (دوره چاپی در ۱۰ جلد) افتادند و آنگاه که، در ردیف کتاب‌های درسی رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاهی ایران قرار گرفت، این کار، شتاب بیشتری گرفت. گفتار حاضر به قصد آشنایی دستداران تفسیر کشف الاسرار به پژوهش‌های انجام شده، فهرستی از این گزیده‌ها را از آغاز تاکنون معرفی می‌کند.

واژه‌های کلیدی: قرآن کریم، تفسیر، کشف الاسرار و عدّه الابرار، ابوالفضل رشیدالدین میبدی.

- تفسیر کشف‌الاسرار

بی‌گمان و به تعبیری نه گزاف‌آلود، سرآمد تفاسیر فارسی قرآن در گستره ادب فارسی، کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار میبیدی است که حامل و حاصل ذوق، اندیشه و دانش یکی از اندیشه‌وران دیار کهن میبد یزد است. کشف‌الاسرار را اگر دانشنامه‌ای از علوم قرآنی، دینی، بلاغی، حکمی، عرفانی، کلامی و ادبی بخوانیم، سخنی بیهوده نگفته ایم؛ و حتی فراتر از آن برای نسل کنونی، میراثی گران سنگ از ناب‌ترین واژگان پارسی است که می‌تواند به گران‌باری گنجینه واژگان زبان فارسی یاری کند. چنانکه میبیدی به فراخور دانش و شناخت خود، از خرمن شعر و ادب و عرفان فارسی خوشه‌ها چیده و دامن - دامن آن را گردآورده و تقدیم آیندگان کرده، در این زمان هم، هرکس می‌تواند به فراخور دانش و درک خود، از این گلستان معنوی پرنقش و نگار، گل‌های تر و تازه برچیند و مشام روح و جان خود را خوشبو از عطرهاى دل‌آویز آن گرداند. از سوی دیگر، بهره‌وران علوم قرآنی، اسلامی، فقهی و کلامی نیز می‌توانند با چشیدن از دریای معرفت میبیدی، نکته‌هایی ناب فراچنگ آورده و عطش سیری‌ناپذیر خود را فرونشاندند.

از این روست که این تفسیر از آغاز نگارش به ویژه پس از چاپ، تاکنون تا اندازه زیادی، با اقبال عمومی گروه‌های علمی، ادبی و دینی روبرو بوده است؛ و اگر روزی تصحیح پیراسته و آراسته‌ای از آن به گونه‌ای که برخی از آثار خوب فارسی مانند: اسرارالتوحید که به کوشش دکتر شفیعی کدکنی چاپ شده، از زیر چاپ به درآید، ارزش‌های آن دوچندان نمود پیدا خواهد کرد؛ زیرا مأخذ بسیاری از احادیث، اخبار، روایات، داستان‌ها و حتی اشعار، تنها همین کتاب است. به‌عنوان مثال، نگارنده در راه شناسایی صاحبان اشعار آن به ابیاتی از سنایی غزنوی برخورد که در هیچ کدام از دیوان‌های چاپ شده او نیست؛ و گاه ضبطی که در این تفسیر آمده، بر ضبط‌های رایج در دیوان‌های چاپی موجود، بسیار برتری دارد. دور از ذهن نخواهد بود، اگر بپذیریم که برخی از این اشعار را خود میبیدی از سراینده‌گان آن گرفته است و در تصاریف ایام، راهی به دیوان اشعار آن

شاعران نیافته است. در بررسی محتوای روایات و داستان‌های کشف‌الاسرار بر می‌آید که وی به آبخور بزرگی از متون عرفانی در حوزه هرات یا خراسان بزرگ و حتی فرارود دست داشته است. متونی که به گزند روزگار گرفتار شده و دیگر نشانی از آن نیست. از این روست، که باید کشف‌الاسرار را ارج نهاد و آرزو نمود که روزی به همت اندیشمندان و متن‌شناسان کارآگاه، چاپ شایسته‌ای از آن در دسترس اهل علم قرار گیرد.

اکنون، نه تنها حدود ۵۰ نسخه خطی آن بر اساس فهرست‌ها در کتابخانه‌های ایران و جهان وجود دارد (نک: مسرت، کتابشناسی ابوالفضل رشیدالدین میبدی)، بلکه با کاوش دقیق‌تر در کتابخانه‌هایی که نسخه‌های خطی فهرست‌نشده دارند، تعداد نسخه‌های آن به بیش از این نیز خواهد رسید؛ و اگر گروهی مأمور بررسی صدها تفسیر ناقص و ناشناس کتابخانه‌های ایران شوند و متون موجود را با کشف‌الاسرار برابری نمایند، شاید آمار آن بیش از این نیز بشود. به هر روی، در این مقدمه کوشش بر آن است تا هر چند چکیده‌وار، ارزش‌های ادبی و محتوایی این تفسیر باز شناسانده شود.

میبدی چنان که خود گوید، تفسیر کشف‌الاسرار را در سه نوبت یا سه دیدگاه، گزارش و سامان داده است، که هر نوبتی را ارجی و قدری است و در جای خود نمایانده خواهد شد. وی در آغاز پیمان خود می‌گوید: «شرط ما در این کتاب آن است که مجلس‌ها سازیم در آیات قرآن بر ولأ و در هر مجلس سه نوبت سخن گوئیم:

اول؛ پارسی ظاهر، بر وجهی که هم اشارت به معنی دارد و هم در عبارت، غایت ایجاز بود. دیگر نوبت؛ تفسیر گوئیم وجوه معانی و قرآن مشهور و سبب نزول و بیان احکام و ذکر اخبار و آثار، نوادر که متعلق به آیت دارد؛ و وجوه و نظایر مایجری مجراه. سه دیگر نوبت؛ رموز عارفان و اشارت صوفیان و لطایف مذکران» (میبدی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۱).

– نوبت اوّل

در این دیدگاه، میبیدی کوشش نموده، هم واژه‌های عربی قرآن به واژه‌های رسای فارسی و زبانزد رایج، برگردانده شود و هم رعایت امانت، دقت و وسواس در ترجمه آن صورت گیرد؛ و افزون بر سادگی، سعی شده، نثری شیوا و روان، سخته و گزیده در ترجمه آیات به کار رود. از این‌روست که دیده می‌شود میبیدی، هم زبردستی خود را در ترجمه نشان داده و متنی پیراسته بر جای نهاده و هم دست‌مایه‌ای فراهم نموده؛ برای پژوهشگران آواشناس، صرف و معناشناسی فارسی دری؛ و این هنری بوده که به تعبیر یکی از پژوهشگران، از برگرداندن تفسیر طبری آغاز شده و در تفسیر کشف‌الاسرار به کمال خود رسیده است (دانش پژوه، ۱۳۷۶: ۱۰). به گونه‌ای که از این راه می‌توان به گنجینه‌ای بسیار شایگان از واژگان نغز فارسی دست یافت که به مرور زمان از چرخه زبان فارسی بیرون شده، و اکنون می‌توان با گردآوری و اندوختن برابر نهاده‌ای فارسی کشف‌الاسرار به فرهنگی ناب و سرشار از واژه‌های زیبا، کهن و ارزنده فارسی دست یافت. انبوه واژه‌ها و ترکیب‌های آمده در این کتاب، امروزه هم می‌تواند راه‌گشا و کارگشای بسیاری از دشواری‌های زبان فارسی در برابر ورود واژه‌های بیگانه و تازه باشد و نشان دهد که زبان فارسی تا چه اندازه توانایی و کارایی پاسنخگویی به نیازهای روز زبان را دارد.

– نوبت دوم

در این نوبت که بزرگ‌ترین بخش کتاب نیز است، میبیدی به تفسیر، گزارش و بیان شأن نزول آیه‌ها؛ بر پایه احادیث، اخبار، روایات و داستان‌های پیامبران و تاریخ آغاز اسلام به شیوه مفسران اهل سنت، دست زده و در ضمن آن، به مناسبت جایگاه آیه؛ به ذکر احکام و فروغ فقهی، نکات و بحث‌های دستوری، مسائل کلامی، شرح آرای متکلمان گوناگون اشعری و معتزلی و قدری پرداخته است، و هرچند خود بر مذهب شافعی و بر کلام اشعریان می‌رود، اما به نقل و نقد و رد آرای دیگران از جمله فلاسفه، زنادقه و جهمیه نیز می‌پردازد و از این جهت، منبع خوبی برای شناخت آرای گوناگون متکلمان و فقیهان مذاهب و فرقه‌های گوناگون است.

در این بخش، میبیدی به نقل آرای تفاسیر مهم گذشته (اعم از فارسی و عربی) پرداخته و آمیخته‌ای از ترجمه و تفسیر عربی و فارسی دری را ارائه کرده است. وی سعی نموده در این نوبت هم، به ترجمه دقیق احادیث و اخبار پایبند باشد؛ به گونه‌ای که به نوشته روان فرهادی: «کشف‌الاسرار، تنها منبع مناسب به فارسی دری است که وجوه ده گانه قرائت قرآن (قرائات‌العشره) را که در میان نخستین قرآن‌شناسان صحیح تشخیص داده شده بود، توضیح می‌دهد. در کشف‌الاسرار هم چنین از پی توضیح کوتاهی درباره جنبه‌های صرفی، نحوی و سبکی هریک از انواع قرائات، می‌توانیم ترجمه‌های فارسی دری آن قرائات خاص را مطالعه کنیم» (روان فرهادی، ۱۳۷۷: ۳۰). افزون بر آن، پژوهش و کاوش در این نوبت بازگوینده ویژگی‌های سبکی نثر عصر میبیدی، ویژگی‌های لهجوی خراسان سده ششم و خصوصیات صرفی و نحوی آن روزگار است، که در پژوهش‌های امروزی می‌تواند هم‌چون دیگر آثار برجای مانده از گذشته مانند تاریخ بیهقی و غیره از مآخذ معتبر باشد.

- نوبت سوم

و اما نوبت سوم که گل سرسبد تفاسیر عرفانی و رمزی صوفیانه فارسی است، آکنده از لطایف، اشارات، تأویلات، حکایات، داستان‌ها، امثال، اشعار، نکات اخلاقی و حکمی، اندرزی، اقوال و افعال عرفای شوریده و سرگشته و صوفیان پاک‌باز و دل‌گشته هم‌چون: ابوسعید ابوالخیر، سهل تستری، منصور حلاج، جنید، بایزید بسطامی و شفیق بلخی است. میبیدی خود این نوبت را «تعبیری بر لسان اهل اشارت و بر ذوق جوانمردان طریقت» (میبیدی، همان، ج ۱۰: ۵۳۰) نامیده است. میبیدی هر آنچه هنر نویسندگی و داستان‌پردازی و مجلس‌سازی داشته، در این نوبت به کار برده است.

میبیدی از یک‌سو به گنجینه‌ای از کتب مهم و معتبر سرشناسان صوفیه و عارفان وارسته دسترسی داشته، و از یک سو، با دانشگاه بزرگ نظامیه هرات و خراسان و سخنوران اندیشه‌وران خراسان بزرگ. وی از هر سو دست دراز می‌کرده؛ با سرسپرده‌ای شوریده و پاک یاز برابر می‌شده که دلی پرسوز و زبانی آتشین داشته است. میبیدی در این نوبت، صدها حکایت و روایت شیرین اخلاقی و زیبا را گردآورده و سامان داده، و صدها بیت نغز پرمغز

فارسی را از سخنوران پاک‌باز گردآورده و یا از دهان آنان شنیده و جمع کرده است. نوبت سوم، خود یک دوره داستان‌های اخلاقی و شیرین و دلپذیر است؛ خود جُنْگی از اشعار شیوا و روان است؛ حتی در کنار اشعار شعرای توانمند عربی، ترجمه منظوم آن نیز درج شده، و یا بر پیشانی آن ترجمه شعر با نثری روان، نقش بسته است. نثر غالب این نوبت، به پیروی از نثر و سبک خواجه عبدالله انصاری، نثر مسجع؛ آمیخته با اشعار فارسی و عربی است؛ و جای‌جای آن را با کلام مراد خود، پیر طریقت (انصاری) آراسته و پرداخته است؛ به حدی که به گفته روان فرهادی، سبک صد میدان و منازل‌السائرين خواجه عبدالله را به یاد می‌آورد (روان فرهادی، ۱۳۷۷: ۳۰). به‌ویژه مناجات آن‌که، از دل برآمده و به ناچار راهی به دل می‌جوید.

در نوبت سوم، گاه داستان، حکایت و یا شعری آمده که در هیچ کتاب دیگری دیده نمی‌شود، و یا بوده و دیگر موجود نیست و از این بابت منحصر به فرد است. بیشترین اشعار فارسی از جوانمرد طریقت (سنایی غزنوی) است و رباعیات آن برگرفته از آثار خواجه عبدالله انصاری، ابوسعید ابوالخیر و سنایی غزنوی است؛ و در میان اشعار عربی، اشعار از ابو تمام، فرزدق، لبید، حسان بن ثابت و بسیاری دیگر دیده می‌شود. میدی تمام اشعار فارسی را بدون نام، اما برخی از اشعار عربی را با ذکر نام شاعر آورده است.

تاریخ نگارش

آغاز نگارش کشف‌الاسرار سال ۵۲۰ق. بوده؛ چنان که خود در دیباچه جلد نخست می‌گوید: «به یاری خداوند، در اوایل سال پانصد و بیست به انجام آنچه آرزو داشتیم، کمر همّت بستیم» (فاکر، ۱۳۸۱: ۵۸ ترجمه از میدی، همان، ج ۱: ۱) و در چند جای دیگر این تفسیر هم عباراتی چون پانصد و اند سال آمده است (نک، میدی، همان، ج ۱: ۱۹۵، ج ۲: ۵۷۵، ج ۳: ۱۳۹، ج ۹: ۱۴)، اما وجود نام ابن جوزی (متولد ۵۰۸ یا ۵۱۱ق و متوفی ۵۹۷ق) در همان جلد نخست، مایه تردیدی را فراهم آورده است (استادی، ۱۳۷۵: ۱۶۹) که یا آغاز نگارش کتاب چند سال دیرتر بوده و یا اینکه، مطلب وی بعداً بدین جلد افزوده شده است. همچنین، وجود چند تاریخ از سده‌های ۷ و ۹ق، در پایان برخی از نسخه‌ها (نک: میدی، همان، ج ۵:

۶۳۶ و ۱۵۹ نسخه های خطی کتابخانه توپ قابوسرای ترکیه و کتابخانه ملک) که یقیناً برخاسته از سهو و بی دقتی کاتبان بوده، برای برخی مایه تردید به وجود آورده است (نک: مسرت، پرده‌گشا، رازنما، بخش نخست، زندگی‌نامه).

در هیچ‌کدام از نسخه‌ها، تاریخ پایان کار نیامده، و تنها علی‌اصغر سیفی از روی برخی قرائن گمان برده است که تا پس از ۵۳۴ق ادامه داشته است: «مبیدی چون به تفسیر سوره نمل؛ میانه جلد پنجم می‌رسد، شروع به اخذ و اقتباس از روح‌الارواح می‌کند. به احتمال قوی تألیف کشف‌الاسرار تا سال‌ها بعد از ۵۳۴ سال مرگ سمعانی دوام داشته است» (سیفی، ۱۳۷۸: ۲۸۲).

گزیده‌پردازی

یکی از شیوه‌های رایج برای بهره‌وری بیشتر اهل علم و قلم از کتاب‌های ادبی، تاریخی، دینی، علمی، فرهنگی و غیره، خلاصه کردن کتاب است که با عنوان‌هایی چون: انتخاب، برگزیده، تلخیص، چکیده، خلاصه، لب، گزیده، گزینه، مجمل، منتخب و عنوان‌هایی همانند در تاریخ آثار مکتوب جهانی سراغ داریم. این کار برای کسانی که وقت کافی برای مطالعه دوره کامل یک کتاب و یا حتی خود کتاب را ندارند، بهترین شیوه است و اتفاقاً دیده شده است که شمار مراجعان بدین‌گونه کتاب‌ها از خود متن اصلی بیشتر است، و اگر این گزینش‌ها به وسیله کسانی که اهلیت به موضوع دارند، انجام گیرد، نتیجه به دست آمده، برای خوانندگان مطلوب‌تر است.

۱. گزیده‌های کشف‌الاسرار

بخش نخست: خطی

بخش‌هایی از کشف‌الاسرار

نسخه خطی؟ فیلم کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۴۷۶۱ بخش یک [ف].

میکروفیلم‌ها ۳: ۱۰۳].

روشن نیست نسخه خطی آن متعلق به کجا بوده و از آن چه تاریخی است.

بخشی از تفسیر کشف الاسرار؟

در مجموعه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره یک (شورای ملی سابق)، ش ۲۸۵۹، نسخ و نستعلیق محمد بن سلیمان بن محمد بن جابری قاری به تاریخ ۱۰۷۰ق و محمد علی بن محمد شفیع حسنی سبزواری، در ۱۰۸۹ق، بین صفحه ۱۱۳-۱۰۷، ۸×۱۸ سانتی متر.

بخشی از تفسیر کشف الاسرار درباره قدری و جبری و یادداشت‌های دیگر [ف مجلس ۱۰: ۱۹۲ و ۲۰۲ / کتاب‌شناسی میدی: ۲۷].

۲. تفسیر قرآن

خلاصه‌ای از تفسیر کشف الاسرار با حذف نوبت‌ها، نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره یک (ملی سابق)، ش ۵۹۴۲ [ف مجلس ۱۷: ۳۲۶].
پس از بررسی نسخه، روشن شد که وجود کلمه «نوبت» باعث اشتباه فهرست‌نگار کتابخانه مجلس شده، و آن را خلاصه‌ای از تفسیر کشف الاسرار دانسته؛ در حالی که، آن تفسیری است از سوره آل عمران و در آن از «مجمع و علاءالدوله سمنانی» یاد شده است و هیچ‌گونه وابستگی با کشف الاسرار ندارد [کتاب‌شناسی میدی: ۲۷].

۳. لطایف التفسیر

۱-۳. نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ۲ (مجلس سنای سابق).
ش ۱۴۱۵، کاتب ناشناس، نسخ ۹۸۰ق از روی نوشته عبدالحی بن محمد بن محمد جامی در روز یکشنبه، ۲۷ شعبان ۷۶۱ق، با تملک عبدالفتاح بیک و حسین الحسینی، با یادداشت: «قد کتب هذا الكتاب المسمى بلطایف التفسیر العبد ... حسین بن علی ... وقع ابتداء الكتابه فی سبع یقین من رجب المرجب و ختم فی سابع محرم الحرام ۹۸۰ ببلده ارض روم ...» و یادداشت حسین واعظ در پایان، [ظ واعظ کاشفی، مسرت]، ۳۹۴ گ، ۳۵ س، ۱۵×۲۴

۱۰۰

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف الاسرار و عدّه‌الابرار از آغاز تا کنون

سانتی متر. شماره ثبت ۱۸۴۱۳.

گزیده‌ای است از تفسیر میبدی با افزوده‌ها. عنوان، نشان، رمزها و برخی لغات و اشارات در حاشیه و متن به شنگرف؛ با پراکنده‌هایی در ۱۰ صفحه پایانی، به شکل نثر؛ و شعرهایی از بزرگان در ۴ صفحه آغازین؛ با عنوان لطایف التفسیر که در آن سوره‌ها با شاهد‌های شعری و به روش عرفانی و مفصل آمده است. همچنین، شعرهای سعدی در آن دیده می‌شود؛ نسخه به خطی کم نقطه و دشوار خوان است. ریزفیلیم آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۴۲۳۳ قرار دارد و عکس آن نیز به شماره ۷۱۵۵ و ۷۱۵۶ در دو جلد و ۳۰۳ برگ در همان جا وجود دارد [ف مجلس سنا ۲: ۲۵۰/ مجموعه کمنیه: ۳۲۲/ راهنمای کتاب، س ۱۶، ش ۷-۹ (مهر - آذر ۱۳۵۲): ۵۱۳/ ف. میکروفیلیم‌ها ۳: ۳۴].

۳-۲. نسخه خطی کتابخانه حمیدیه استانبول، شماره ۱۰۹

متأسفانه و بنا به دلایلی که روشن نیست، فهرست‌نگار کتابخانه حمیدیه استانبول، مؤلف این کتاب را سلیمان بن ابراهیم نجفی (متوفی به سال ۱۱۱۹ق) دانسته است (ر.ک حمیدیه، کتابخانه سی سنده محفوظ کتب موجوده نک دفتریدر، دارالخلافة العلیه، ۱۳۰۰، ص ۱۰۳، ش ۱۹). در کتاب «ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری» چنین آمده است: «در نسخه، آگاهی‌های درباره نگارنده نیست، گویا نسخه چرک‌نویس نگارنده است. متن اصلی، گویا از برگ ۳ بدین‌گونه آغاز می‌شود: بسم‌له ... المناجات الرحمانیه، ای معبود شاهان و ای مسجود پادشاهان» (ادبیات فارسی، استوری ۱: ۲۱۳) که برابر است با آغاز نسخه لطایف التفسیر در مجلس سنا. استوری در همان‌جا از قول هلموت ریتر می‌نویسد: «من امکان مطالعه و تحقیق بیشتر نداشتم: (؟)». (استوری انگلیسی ۳۸: برگل ۷۱). عباس اقبال در کتاب (نسخه‌ها ۱: ۱۰۷) با ترجمه و درهم کردن شرح مدخل‌های ۳۹ و ۳۸ استوری، لطایف التفسیر را از محمدرضا همدانی، مؤلف کتاب‌های الدرالنظیم خاقانی و ارشادالمضلین دانسته و دچار اشتباه شده است [استوری ۱: ۲۱۳: نسخه‌ها ۱: ۱۰۷].

۱۰۱

سال دوم، شماره ۷

پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار از آغاز تاکنون

۳-۳. ویژگی‌های لطایف‌التفسیر

۱- نخستین گزیده شناخته شده، کشف‌الاسرار بوده که در دست است (تقریباً یک‌پنجم آن). از نوبت اول، نشانی نیست و از نوبت دوم به جز عبارات کوتاه، چشم پوشیده شده است.

۲- به غیر از اینکه تفسیری عرفانی بر قرآن است و دربردارنده نکات و بدایع عرفانی، تاریخی و ادبی است، از لحاظ شعر قرن هشتم و قبل از آن نیز، منبعی معتبر و موثق است. نویسنده، به فراخور مطالب، اشعاری از سعدی و از معاصران خود همچون عصار تبریزی (متوفی ۷۸۴)، حافظ شیرازی، و دیگر شعرای بی‌نام (بعضاً با تخلص) آورده است. همچنین، اشعاری از «احمد» نیز است.

۳- شرحی است عرفانی، بر تفسیر سوم کشف‌الاسرار که آن نیز عرفانی است. مؤلف از یک‌سو، نوبت سوم میبیدی را تلخیص و پالایش کرده است، و از سوی دیگر، خود دقایق و گفتارهای بدیع عرفانی را از عرفای نامور به ویژه از خواجه عبدالله انصاری و نیز از شبلی، جنید، حلاج و بایزید آورده است. نوبت سوم، گفتارهای حکیمانه‌ای دارد و از این رهگذر نیز منبع بسیار خوبی برای دسترسی به اقوال این بزرگان است. چنان که می‌توان به یقین گفت، بسیاری از منابع مؤلف، اکنون نشانی از آن در دست نیست.

۴- مهم‌ترین ویژگی آن را باید در این دانست که به لحاظ قدمت، می‌تواند نسخه خوبی برای تصحیح مجدد کشف‌الاسرار باشد. مثلاً در کشف‌الاسرار چاپی جلد ۷: ۳۳۴ ذیل سوره قصص که به گونه خوانده نشده، چاپ شده است، صورت درست را در این نسخه می‌یابیم:

گر نه جهت تو بودی ای در خوشاب آدم نزدی دمی در این کوی خراب
این نسخه، اختلاف چشمگیری با نسخه چاپی دارد؛ که نشان دهنده این است که از نسخه مورد استفاده جامی، اکنون در دست نیست؛ اما بسیار به نسخه توپ قاپوسرای استانبول که حکمت در پاورقی متن چاپی با رمز «ج» از آن یاد کرده است، نزدیک است.

۵- به اعتبار قدمت و به واسطه اختلاف با دیوان سنایی و کشف‌الاسرار، منبع خوبی برای

۱۰۲

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف‌الاسرار و عدت‌الابرار از آغاز تا کنون

تصحیح دیوان سنایی است.

۶- رسم الخط آن چنین است: که < کی، آنکه < آنک، چنانچه < چنانک و نه نفی جدای از فعل است.

۷- در برگ‌های پایانی نسخه اشعاری از: اوحدی، خواجه و عماد فقیه دیده می‌شود.

۸- حواشی به خط چندین نفر، و گویا از حسین واعظ کاشفی، مؤلف جواهرالتفسیر و مواهب علیه است. در مواردی موضوعات متن را مشخص کرده است.

۹- اشعاری از حافظ و شیخ بهایی و دیگران نیز در حواشی آن دیده می‌شود.

۱۰- مؤلف خود از صوفیان بنام بوده، و منابع زیادی جهت تکمیل و غنا بخشیدن به کشف‌الاسرار در دست داشته است.

تصحیح و چاپ لطایف‌التفسیر به وسیله نگارنده و آقای پیام شمس‌الدینی در دستور کار مرکز پژوهشی میراث مکتوب قرار دارد. کتابی نیز به نام «لطایف‌التفسیر» از زاهدی درواجکی در دست است که ارتباطی با تفسیر مورد بحث ما ندارد. این تفسیر در سال ۱۳۹۸ از سوی نشر میراث مکتوب چاپ شده است [کتاب‌شناسی میدی: ۲۸-۳۰ و اطلاعات جدید].

پژوهشگاه ملی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مرکز مطالعات علوم انسانی

۴. مختصری از تفسیر کشف‌الاسرار

فراهم آورنده: یوسف بن هلال صفدی، نسخه خطی کتابخانه شیخ‌الاسلام عارف حکمه مدینه، کاتب: ظاهراً ابوبکر نصرت در ۱۱۸۱ ق. [نسخه‌ها ۵: ۴۴۳/ کتاب‌شناسی میدی: ۳۳].

۴-۱. بخش دوم: چاپی

در این بخش اشاره‌ای به شرح، نقد، تفسیر و تأویل کشف‌الاسرار نشده است، و تنها گزیده‌ها آمده است. در اینجا، کتاب‌هایی که رمز (فیفا) دارند، گردآورنده از چاپ آن اطمینان ندارد.

۱۰۳

سال دوم، شماره ۷

پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار از آغاز تاکنون

۴-۱-۱. گزیده‌های مستقل

- آموزگار، حبیب‌الله:

خلاصه تفسیر ادبی و عرفانی قرآن مجید به فارسی، از کشف‌الاسرار ده جلدی، اثر: خواجه عبدالله انصاری، تألیف: امام احمد میبدی، تلخیص و نگارش: حبیب‌الله آموزگار، تهران: اقبال، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۹ (چاپ نخست، ۱۳۴۷) وزیری + وزیری بزرگ، در دو جلد و تک جلد (هشت + ح + ۶۷۱ + ۵۸۲ صفحه).

گزیده و چکیده‌ای است از تفسیر ده جلدی کشف‌الاسرار. آموزگار در نگارش این کتاب از نوبت اول برای تفسیر لفظی، و از نوبت سوم برای «تفسیر ادبی و عرفانی» سود جسته و از نوبت دوم، به جز موارد اندکی، چشم پوشیده است. ذیل تفسیر لفظی، ترجمه آیه و ذیل تفسیر ادبی و عرفانی، گزیده‌ای از بخش سوم را بیان می‌دارد و چنانکه در دیباچه نوشته است، برای فهم جوانان وازه‌های مهجور آن را به پارسی امروزی تبدیل کرده است. ظاهراً نسخه‌ای خطی از کشف‌الاسرار نیز نزد آموزگار بوده است؛ زیرا برخی از واژه‌ها و موارد دیگر با متن چاپی فرق دارد، و بیشتر شبیه «لطایف‌التفسیر» است. چنانکه در بیت زیر: عشق جانان باختن کی درخور هارون بود مهر لیلی داشتن هم لایق مجنون بود دو اختلاف با کشف‌الاسرار (۷۳۱: ۳) دارد: «هر دون» و «بابت» و این بسیار همانند لطایف‌التفسیر است [کتابشناسی میبدی: ۶۷ با افزودگی].

ابراهیمی اصل، رسول:

فرهنگ موضوعی تفسیر عرفانی و ادبی کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار، تبریز: آناس: اختر، ۱۳۹۸، ۱۷۴ صفحه (فپیا).

کتاب نامبرده را می‌توان در ردیف برگزیده‌های کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار جای داد.

۱۰۴

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار از آغاز تا کنون

- افشارمنش، فاطمه و آذر میری میجانی:

سیری در کشف الاسرار میبدی؛ ویراستار علمی: علی حیدری نیا، کرج: داتیس، ۱۳۹۷، ۷۸ صفحه (فیپا).

این اثر، برگزیده کشف الاسرار و عدة الابرار است.

- افضلی، محمدرضا:

اسرار الصلوة میبدی [کتاب]: برگرفته از کشف الاسرار و عدة الابرار رشیدالدین میبدی احمد بن ابی سعد ...، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، ۱۴۳۵ق، چاپ اول و دوم، ۱۳۹۳، ۳۸۴ صفحه.

این کتاب که با پژوهش محمدرضا افضلی چاپ شده است، در حقیقت، برگزیده‌ای از اسرار الصلوة اثر محمد بن شاه مرتضی فیض کاشانی (۱۰۰۶-۱۰۹۱ق) نیز است.

- الماسی، مهدی:

گزیده تفسیر کشف الاسرار و عدة الابرار، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (گنجینه متون دینی؛ ۵)، چاپ دوم، ۱۳۸۶، خشتی، ۱۲۶ صفحه.
این کتاب برای کودکان گروه سنی (و) تدوین شده است.

- انزابی نژاد، رضا:

گزیده تفسیر کشف الاسرار و عدة الابرار، تألیف رشیدالدین ابوالفضل میبدی، تهران: امیرکبیر و جیبی، (مجموعه سخن پارسی، ۱۲)، چاپ چهارم، ۱۳۷۳ (چاپ اول ۱۳۶۴)، رقعی، ۲۷۹ صفحه.

این مجموعه به انگیزه تدریس برای دانشجویان رشته کارشناسی ادبیات فارسی فراهم گشته و برای آشنایی مقدماتی با این تفسیر، سودمند خواهد بود. ارزش این مجموعه، بیشتر در دیباچه سودمند و نسبتاً کامل آن بوده، که تفسیر میبدی و زندگی و آثار او را به گونه

کامل و سودمند بررسی کرده است. بخش‌های سودمند دیگر، توضیحات و شرح اعلام و فهرست اعلام است.

به غیر از ایرادات مهمی که مؤلف خود در مقاله «خود مشیت و مالی» (ر. ک: کیهان فرهنگی، س ۴، ش ۱۲، اسفند ۱۳۶۶، ص ۴۰-۳۹) بدان‌ها اشاره کرده و متأسفانه هنوز رفع نشده است؛ چند مورد کوچک دیگر نیز وجود دارد، ۱: صفحات بخش‌های انتخابی در کشف‌الاسرار کاملاً روشن نیست. برخی متون در جای خود قرار ندارند، همچون سوره توبه (ص ۹۰-۸۹) که ذیل سوره انفال است. ۲: بخشی از تفسیر سوره هود ذیل سوره توبه است (ص ۹۷-۹۸). سوره نساء / ۱۱ اشتباهاً، توبه نوشته و این اشتباهات در توضیحات صفحه ۱۹۹ نیز راه یافته است [کتابشناسی میدی: ۶۸-۹ با افزودگی].

- انزابی نژاد، رضا:

گزیده تفسیر کشف‌الاسرار، تهران: دانشگاه پیام نور، ویراست دوم، چاپ چهارم، ۱۳۷۴ (چاپ نخست، ۱۳۷۰)، وزیری، ۲۶۰ صفحه (این کتاب در سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۷۵ با تغییر صفحات تجدید چاپ شده است).

کتاب دارای همان مقدمه گزیده قبلی است؛ با دو صفحه افزودگی. چندین متن، همانند گزیده پیشین است. چون متن این کتاب در ردیف متون نثر برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور در نظر گرفته شده، نکات دستوری و لغوی افزون‌تری دارد. همچنین، همچون گزیده قبلی جای بخش‌های انتخابی مشخص نیست، و در بخش ۸ کتاب که عنوان «ورود برادران یوسف به مصر» را دارد، فقط از صفحه ۱۳۵-۷ مربوط به این مبحث است و بقیه می‌باید در بخش جداگانه‌ای باشد [کتابشناسی میدی: ۶۹ با افزودگی].

- انزابی نژاد، رضا:

نواخوان بزم صاحب‌دلان، گزیده کشف‌الاسرار و عذة‌الابرار، تهران: جامی، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۷ (چاپ نخست، علوم نوین و جامی، ۱۳۷۴) وزیری، ۲۵۶ صفحه.

گزیده دیگری است از دکتر انزابی‌نژاد که با همان هدف دو گزیده پیشین، برای دانشجویان کارشناسی ادبیات فارسی فراهم گشته است. پیش‌گفتار آن صورت دگرگون یافته همان دیباچه انتشارات جیبی و با افزودن مبحثی با نام «عرفان یعنی شناخت» و افزودن چند گفته از صاحب‌نظر است.

هرچند، نیمی از متن، همچون گزیده جیبی است، اما دگرگونی فراوان دارد؛ و از مزایا و غنائی دوجندان نسبت به چاپ قبلی برخوردار است. برخی توضیحات از چاپ جیبی به‌ویژه در زمینه ترجمه عبارات عربی، بهتر است. کاش مؤلف ترتیبی می‌داد تا به‌جای گزیده قبلی، این کتاب در دانشگاه‌ها تدریس شود. ترتیب کتاب همچون کشف‌الاسرار است و هر بخش مأخذ دارد. توضیحات پایان کتاب بسیار خوب و در مورد مشابهات با چاپ جیبی، افزونی تازه یافته‌ها به چشم می‌خورد. در پایان، فهرست احادیث، امثال، اعلام و لغات و ترکیبات دوازده بخش کتاب دیده می‌شود.

- باغانی، علی‌اکبر:

سرالاسرار: حکایات و نکته‌های عرفانی در کشف‌الاسرار، سبزواری: امید مهر، ۱۳۸۳، ۱۲۰ صفحه (فیبا).

برگزیده‌ای از کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار است.

پرتال جامع علوم انسانی

- باقریان موحد، سیدرضا:

ترجمه و تفسیر عرفانی قرآن کریم، تهران: فکرآوران، تهران: ۱۳۹۳ (چاپ اول، ارمغان طوبی، ۱۳۸۸)، ۲ جلد.

کتاب حاضر تلخیص، بازنویسی و گزینشی از کتاب کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار است. مندرجات: جلد ۱. سوره فاتحه‌الکتاب الی سوره مؤمنون، جلد ۲. سوره مؤمنون الی سوره

ناس-

۱۰۷

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار از آغاز تاکنون

- بصیری ابرقویی، محمد کاظم:

کنز الانوار فی کشف الاسرار، قم: الهادی، ۱۳۸۰، وزیری، ۲ جلد.
عنوان روی جلد: کنز الانوار، تلخیص کشف الاسرار.
این کتاب برگزیده کشف الاسرار و عدة الابرار است.

- بورکوی، سرژ:

Serge de laugier de Beaurecueil: ansari: cris du coeur, sinbad, 1988.

[صوفی، شماره ۳۴: ۱۸].

عنوان فوق، از مقاله عبدالغفور روان فرهادی با نام «شناسایی صد میدان» نقل شده و توضیح داده که نام کتاب، «فریادهای دل» بوده، و ترجمه فرانسوی مناجات و مقولات خواجه عبدالله انصاری، با مراجعه به مندرجات تفسیر کشف الاسرار و طبقات الصوفیه است.

- بیگدلی، رؤیا:

داستان‌های شیرین فارسی (۸): کشف الاسرار، مثنوی / رؤیا بیگدلی، ویراستار: اکرم میرمرتضوی، مشهد: مهر صفا، چاپ دوم، ۱۳۹۸، رقعی، ۱۲۴ صفحه.
کتاب حاضر اقتباسی از «کشف الاسرار» تألیف ابوالفضل میبدی و «مثنوی معنوی» تألیف جلال الدین محمد بن محمد مولوی (۶۰۴-۶۷۴ ق) است. عنوان دیگر: کشف الاسرار، مثنوی.

- پهلوان شمسی، فاطمه:

گزیده حکایت‌های کشف الاسرار میبدی، گردآورندگان: فاطمه پهلوان شمسی، ماندانا منگلی، آسیه ذبیح‌نیا عمران، یزد: هومان، ۱۳۹۴، رقعی، ۲۲۸ فحه.
برگزیده‌ای است از کشف الاسرار و عدة الابرار.

۱۰۸

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف الاسرار و عدة الابرار از آغاز تا کنون

- پهلوان شمسی، فاطمه:

گلچینی از کشف الاسرار میبدی، میبد - یزد: آفتاب نارین، ۱۳۹۴، رقعی، ۱۴۲ صفحه.

- ثروتیان، بهروز:

پیر طریقت گفت: سخنان خواجه عبدالله انصاری، تهران: امیرکبیر، چاپ ششم، ۱۳۸۸ (چاپ اول، ۱۳۷۵)، جیبی، ۳۰۴ صفحه.
این کتاب، برگزیده‌ای از بخش سوم کتاب کشف الاسرار است که در آن سخنان خواجه عبدالله انصاری را نقل کرده است.

- ثروتیان، بهروز:

درخت طوبی: بازنویسی و تلخیص شرح ۹۱ آیه قرآن از کتاب کشف الاسرار و عدة الابرار اثر ابوالفضل رشیدالدین میبدی؛ به کوشش: بهروز ثروتیان، اکبر ایرانی؛ زیر نظر: علیرضا مختارپور؛ [برای] سازمان ملی جوانان، تهران: اهل قلم (کارنامه دانشوران ایران و اسلام، ۳۸)، چاپ دوم، ۱۳۸۲ (چاپ اول، ۱۳۸۱)، رقعی، ۱۶۸ صفحه.
کتاب نامبرده برگزیده‌ای از کشف الاسرار و عدة الابرار است.

- ثروتیان، بهروز:

روایات گهربار، گزیده تفسیر کشف الاسرار، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، سوره مهر، ۱۳۸۳ (چاپ نخست، برگ، ۱۳۶۹)، وزیری، ۳۷۷ صفحه (چاپ بعدی؛ ویراستار: علیرضا فوجه‌زاده، ۱۳۹۷).

مؤلف کوشش نموده، زیباترین و پرمعناترین قطعات عرفانی و ادبی کشف الاسرار را گزینش کند. در ذیل هر ۵۸۱ قطعه، توضیحاتی درباره واژه و عبارات آمده است. مؤلف تنها به ارجاع مقدمه انزایی‌نژاد بسنده کرده است. برخی اشتباهات چاپی در ارجاعات هر قطعه، به چشم می‌خورد. در پایان کتاب، درباره هر یک از افرادی که در این گزینه نامشان آمده،

۱۰۹

سال دوم، شماره ۷

پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف الاسرار و عدة الابرار از آغاز تاکنون

چند سطر کوتاه و رسا توضیحی آمده است (بدون ذکر مأخذ که عمدتاً از فرهنگ معین است). ترتیب قطعات نه برحسب موضوع، و نه به ترتیب سوره‌ها است [کتابشناسی میدی: ۶۹ با افزودگی].

- ثروتیان، بهروز و مجید صدقی مهر:

علی (علیه‌السلام) در تفسیر کشف‌الاسرار میدی، تهران: فرجام جام جم، ۱۳۸۶، ۱۱۴ صفحه.

کتاب در حقیقت، برگزیده‌ای از کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار است.

- جامعی، محبوبه (عجمی):

داستان‌های عرفانی: برگرفته از جلد اول گزیده تفسیر کشف‌الاسرار خواجه‌عبدالله انصاری، به قلم و تلخیص محبوبه جامعی (عجمی)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، چاپ ششم، ۱۳۸۸ (چاپ اول، ۱۳۷۸)، رقعی، بیست و هشت، ۶۰۳ صفحه.

- جاودان، حبیب‌الله:

چراغ راه معرفت الهی، تهران: بی‌نا (حبیب‌الله جاودان)، ۱۳۷۲، وزیری، ۱۷۴ صفحه. کتاب پس از فهرست موضوعات، به شناسایی خواجه‌عبدالله انصاری می‌پردازد. هرچند در صفحه عنوان درج شده: اقتباس از رسائل جامع خواجه عبدالله، اما متن برگرفته از کشف‌الاسرار است؛ همچنین، برخلاف مقدمه، متن، گفتارهایی از دیگر عرفا و مطالب و لطایف کشف‌الاسرار دارد. در پایان کتاب، از صفحه ۱۷۳-۱۳۶، فرمان مالک اشتر چاپ شده است.

- جنتی، یدالله:

دلوازه‌های نجوا: حمدیه‌ها و مناجات خواجه عبدالله انصاری، تهران: هستی‌نما (مجموعه پژوهش‌های عرفانی؛ ۱)، ۱۳۹۸، رقعی، ۲۰۰ صفحه (فیبا).

کتاب حاضر برگزیده‌ای از کتاب کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار است که به «تفسیر قرآن» خواجه عبدالله انصاری نیز شهرت دارد و در آن، سخنان خواجه عبدالله انصاری را نقل کرده است.

- خلیلی، انبیاء:

گلچینی از تفسیر ادبی، عرفانی خواجه عبدالله انصاری «رحمه الله علیه»، مصحح: نسیم مهین عبدالله‌زاده، تهران: منوچهری، ۱۳۹۵، رقعی، ۱۷۱ صفحه.

- دانش‌پژوه، منوچهر:

برگزیده و شرح کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار، دبیر مجموعه بهالدین خرمشاهی، تهران: نشر پژوهش‌فرزان روز (مجموعه ادب جوان)، ۱۳۷۶. شانزده، ۲۶۳ صفحه.

- دانشگر، آذر:

فرهنگ اسرار و اشارات عرفانی در کشف‌الاسرار، تهران: زوار، ۱۳۹۳، ۳۶۲ صفحه. کتاب به نوعی برگزیده‌ای از کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار است.

- دهقان [منشادی]، حسین:

تفسیر عرفانی قرآن کریم برگرفته از کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار، تصحیح و تحقیق: علی اصغر حکمت؛ به کوشش: حسین دهقان، تهران: جامی، ۱۳۹۲، ۱۰۱۶ صفحه (فیبا).

کتاب نامبرده، برگزیده کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار است.

۱۱۱

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار از آغاز تاکنون

- رضایی، رحمت‌الله:

تفسیر کشف‌الاسرار و عده‌الابرار، ویراستار: سیده‌زینب جوادی، تهران: خلاق، ۱۳۹۱،
۱۱۳ صفحه.

این کتاب، برگزیده کشف‌الاسرار و عده‌الابرار است.

- رکنی‌یزدی، محمدمهدی:

برگزیده کشف‌الاسرار و عده‌الابرار میبیدی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم
انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و علوم انسانی، چاپ سیزدهم، ۱۳۹۶ (چاپ
نخست، ۱۳۷۴)، وزیری، شش، ۲۸۸ صفحه.

کتاب در دو بخش فراهم گشته است؛ نخست: «کشف‌الاسرار از نظر ادبی» و دیگر،
«متن‌های برگزیده با توضیح لغات و نکات ادبی»؛ بخش نخست در حقیقت، تلخیص و
تحریر دیگری از مقدمه‌ی «لطایفی از قرآن کریم» خود اوست؛ با افزودگی‌هایی از نظر محتوا
و نکات تازه‌یاب. اما دومین بخش چنانکه در دیباچه نیز آمده، هفتاد و دو قطعه‌ی به‌گزین
شده از «لطایفی از قرآن کریم» است (بیشتر از نوبت سوم کشف‌الاسرار). کتاب به انگیزه
ارائه درس کشف‌الاسرار در رشته کارشناسی ادبیات فارسی دانشگاه‌ها، بنیاد شده است؛ از
این‌رو، قطعاتی برگزیده شده است، که ساده و روان‌تر باشد، و در بخش توضیح اعلام ناآشنا
و واژه‌نامه، توضیحاتی افزون بر لطایفی دارد.

- رکنی‌یزدی، محمدمهدی:

لطایفی از قرآن کریم، برگزیده از کشف‌الاسرار و عده‌الابرار، مشهد: آستان قدس رضوی،
شرکت به نشر، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۶، (چاپ اول، ۱۳۶۵)، وزیری، ۴۴۳ صفحه. کتابنامه به
صورت زیرنویس.

گزیده‌گر، کتاب را به دو دفتر تقسیم کرده است؛ دفتر نخست، شامل دو بخش بوده و
هر بخش به چند گفتار تقسیم شده است که هر کدام مقاله‌ای مستقل و بسیار سودمند است.

در این بخش، به بحث پیرامون، آشنایی با مفسر، و روش او در تفسیر و خصایص ادبی (شامل: ترجمه آیات، نکات صرفی و نحوی و نثر موزون) کشف‌الاسرار می‌پردازد و در حقیقت صورت تحول یافته و تکمیل شده مقالات قبلی مؤلف است. دکتر رکنی از جمله کسانی است که بیشترین تحقیقات را در زمینه تفسیر عرفانی میبیدی به عمل آورده است (ر. ک: کتابشناسی میبیدی: ۹۷-۹). دفتر اول در ۱۴۶ صفحه فراهم گشته است.

دفتر دوم که شامل قطعات برگزیده از نوبت سوم کشف‌الاسرار است، با توضیحات کافی و وافی گزیده‌گر ذیل هر قطعه به انجام می‌رسد. توضیحات دکتر رکنی بسیار راهگشا بوده و می‌تواند در تصحیح مجدد کشف‌الاسرار مطمح نظر ویراستاران قرار گیرد. بسیار نکات ناگشوده، گشوده گردیده است و عبارات عربی و اقوال تصحیح شده و صاحبان برخی از اشعار شناسایی شده‌اند. نکات دستوری و لغوی و کلامی و فقهی و تصحیح اشتباهات چاپی و کتابتی نیز از نظر مؤلف دور نمانده است.

فهرست‌های چندگانه و بسیار سودمند، پایان‌بخش این گزیده است. فهرست آیات، احادیث، سخنان بزرگان، اشعار عربی و فارسی، مأخذ، اعلام (همراه با توضیح اعلام ناآشنا) و واژه‌نامه از این‌گونه است [کتاب‌شناسی میبیدی: ۶۹-۷۰ با افزودگی].

- رواقی، علی و مهدی ملک‌ثابت: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
قرآن کریم. ترجمه: ابوالفضل رشیدالدین میبیدی، تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۸۸، وزیری، ۱۲۱۲ صفحه.

یکی از زیباترین و دلنشین‌ترین ترجمه‌های قرآن پاک است، که با استادی و زبردستی ابوالفضل رشیدالدین میبیدی این عارف دیار میبید در سده ششم قمری نگارش، سامان یافته؛ و قرار بود این کتاب هم‌زمان با برگزاری همایش جهانی میبیدی در سال ۱۳۷۴، چاپ شود که پس از ۱۱ سال، به همت و پیگیری سیدعبدالعظیم پویا و همکاری نشر میراث مکتوب چاپ شده است.

این کتاب به کوشش آقای دکتر مهدی ملک ثابت استاد ادبیات فارسی دانشگاه یزد، و

اشراف دکتر علی رواقی عضو فرهنگستان زبان ایران، و بر پایه نوبت اول کشف‌الاسرار چاپ شده؛ و برای زیبایی و ارجمندی متن آن، از قرآن به خط یکی از خوشنویسان نامی ایران به نام محمدحسین ارسنجانی برگزیده شده است که بسیار کتاب را دیدنی کرده است.

- روحانی، سلیمان:

حکایات و لطایف: گزیده‌های آموزنده از پیر هرات، ساری: توسعه علوم، ۱۳۸۱، رقعی، ۱۶۸ صفحه.

کتاب حاضر برگزیده کشف‌الاسرار و عذة‌الابرار است که براساس مجالس تفسیر قرآن عبدالله انصاری تألیف شده است.

- ریاحی، محمدمین:

بگشای راز عشق، (گزیده کشف‌الاسرار)، تهران: سخن (میراث ادب فارسی، ۱۳)، چاپ سوم، ۱۳۸۵ (چاپ اول، ۱۳۷۳)، رقعی، ۲۴۸ صفحه.

مجموعه‌ای است وزین و ادبی، و برگرفته از بخش‌های عرفانی و قطعات شاعرانه کشف‌الاسرار. مؤلف چنانکه خود گوید، کاری است ذوقی و نه تحقیقی؛ و هدف، آشنایی جوانان با نثر زیبا و شاعرانه زبان فارسی است. کتاب پس از مقدمه ۲۶ صفحه‌ای نقدگونه درباره میبدی و چاپ کشف‌الاسرار، به پنج فصل زیر تقسیم شده است: نیایش‌های پیر هرات، دیگر سخنان پیر هرات، قصه‌ها و گفته‌ها (حکایتی درباره ۴۳ نفر از پیران طریقت)، ترانه‌ها و رباعی‌های برگزیده و تکبیت‌ها.

بیشترین عنایت نویسنده به جلد نخست بوده است؛ زیرا از مجموع ۱۸۴ قطعه و ۹۲ ترانه (رباعی) و ۴۲ تکبیت، در این گزیده، ۴۸ قطعه و ۳۰ ترانه و ۱۱ بیت از آن نخستین جلد است؛ دلیل این امر شاید به واسطه همان آشنایی نخستین با جلد اول بوده است. برخی قطعات نیز شناسنامه ندارد.

در انجام کتاب نیز توضیحات لغوی، اعلام دشوار و فهرست‌های چندگانه عام،

اشخاص، جای‌ها، کتاب‌ها و به ویژه واژه‌های دشوار فارسی آمده است. غلط‌های چاپی و غیرچاپی متن کشف‌الاسرار نیز در این گزیده تصحیح شده است. مؤلف دو پیوست در انجام کتاب، به نشانه پیراستگی و پاکیزگی نثر میبیدی نسبت به دیگر نثرهای هم‌زمان از کتاب‌های تذکرة‌الاولیاء و طبقات‌الصوفیه آورده است [کتابشناسی میبیدی: ۶۸ با افزودگی].

- سادات ناصری، سیدحسن:

قرآن کریم با ترجمه نوبت اول از کشف‌الاسرار میبیدی، از روی متن مصحح علی‌اصغر حکمت، با پیشگفتار سیدحسن سادات ناصری، تهران: ابن‌سینا، ۱۳۵۱، وزیری، و ۴۴۰ صفحه.

این چاپ تنها بر اساس نوبت اول کشف‌الاسرار که ترجمه لفظی آیات بوده، تنظیم گشته است. به گونه‌ای که در برابر هر صفحه از قرآن، ترجمه شیرین و شیوای میبیدی گذاشته شده است. سادات ناصری، دیباچه‌ای در زمینه ویژگی‌های این تفسیر و اهمیت آن دارد [کتابشناسی میبیدی: ۷۰].

- شافع (فتحی)، مخصوص:

گنجینه گفته‌های خواجه‌عبدالله انصاری از تفسیر کشف‌الاسرار و عدّة‌الابرار، تهران: بی‌نا، ۱۳۵۴، وزیری، ۱۱۲ صفحه.

مؤلف با ارادت تامی که به پیر هرات دارد، به استخراج گفتارهای شیوا و دلکش انصاری از درون کشف‌الاسرار دست یازیده است. اما، چه بسیار گفتارها را که نمی‌توان صاحبی برای آن شناساند. نه از تفسیر خواجه هرات چیزی در دست است، و نه میبیدی در همه جا، به طور صریح از وی، نقل قول کرده است. برخی جاها روشن نیست کلام از نفس مرید است یا از دم مراد.

در آغاز دیباچه‌ای در شرح احوال و آثار انصاری درج است، پس از آن، ۲۹۲ گفتار از پیر طریقت آمده است. ترتیب گفتارها برحسب ترتیب سوره‌هاست. پایان‌بخش این گزیده،

شرح آیات و احادیث نبوی است [کتابشناسی میبیدی: ۷۰-۷۱].

- شرفی، فرح:

بحر بی پایان، زنجان: دانش زنجان، ۱۳۹۲، ۲۷۵ صفحه.

این کتاب برگزیده «کشف الاسرار و عدة الابرار» بوده که معروف به تفسیر قرآن خواجه عبدالله انصاری است.

عنوان روی جلد: بحر بی پایان برگرفته از خواجه عبدالله انصاری.

- شریعت، محمدجواد:

گزیده تفسیر کشف الاسرار ابوالفضل رشیدالدین میبیدی، تهران: اساطیر، چاپ سوم، ۱۳۸۰ (چاپ اول، ۱۳۷۳)، وزیری، ۲۷۲ صفحه.

دکتر شریعت که سالها با این تفسیر مأنوس بوده و نخستین کار علمی و ارزنده پیرامون کشف الاسرار را به نام «فهرست تفسیر کشف الاسرار» ارائه کرده، این بار به گزارش و گزیده‌ای از این تفسیر برای بهره‌جویی دانشجویان ادبیات فارسی دست یازیده است. گزیده حاضر که حاصل ذوق و سلیقه مؤلف در گزینش زیباترین دقایق عرفانی و حکمی کشف الاسرار است، متأسفانه در هیچ‌جا نشان مآخذ آن نیامده است. نگارنده این سطور، به واسطه مقابله بخش‌های برگزیده خود با برگزیده شریعت، ناچار بود، قطعات را شناسایی کند، و این کار هرچند با صرف زمان زیادی همراه بود، اما با یاری جستن از فهرست تفسیر کشف الاسرار انجام پذیرفت و گرنه بدون فهرست، چنین کاری انجام نشدنی بود.

مؤلف گزیده تفسیر را تنها از جلد‌های ۱ تا ۵ فراهم کرده و عنایتی به دیگر جلد‌های پنج‌گانه نداشته است؛ و عمدتاً از نوبت سوم است. حق آن بود که نویسنده، مقدمه جامعی برای آشنایی دانشجویان در آغاز آن ترتیب می‌داد؛ حتی اگر نقل کامل مقدمه «فهرست تفسیر» بود، که دیگر نایاب است و از دسترس دانشجویان به دور. توضیحات آن خوب؛ اما خوب‌تر از آن «اعلام» است. جای فهرست اعلام خالی است.

۱۱۶

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف الاسرار و عدة الابرار از آغاز تا کنون

- شمس الدین، مهدی:

داستان‌های تفسیر کشف‌الاسرار، تهران: امیرکبیر: چاپ ششم، ۱۳۹۴ (چاپ دوم، ۱۳۷۶) وزیر، ۵۰۱ صفحه.

برگزیده‌ای از داستان‌های زیبا، شورانگیز و عرفانی کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار است.

- عابدینی مطلق، کاظم:

الهی‌نامه خواجه‌عبدالله انصاری برگزیده و اقتباس از تفسیر کشف‌الاسرار، قم: نسیم کوثر، ۱۳۹۴، ۱۳۶ صفحه.

۱۱۷

این کتاب که به کوشش و ویرایش کاظم عابدینی مطلق فراهم گشته است، برگرفته از کتاب «کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار»، اثر میبیدی است. عنوان روی جلد آن: الهی‌نامه خواجه‌عبدالله انصاری: برگزیده فرازهایی از تفسیر کشف‌الاسرار است.

- فکرت هروی، محمدآصف:

مناجات و گفتار پیر هرات، کابل: ؟، ۱۳۵۵، ؟ص.

بخش اول: مناجات‌ها و الهی‌نامه‌ها.

بخش دوم: گفتار پیر طریقت از کشف‌الاسرار، طبقات‌الصوفیه و ... [از مؤلف]

- فواکهی تهرانی، حبیب‌الله:

چهل گفتار از خواجه‌عبدالله انصاری در باب بسم‌الله‌الرّحمن‌الرّحیم: از مجموعه فصوص عرفان اسلامی، تهران: ابتدا، ۱۳۸۸، ۴۸ صفحه.

کتاب حاضر برگزیده‌ای از کتاب کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار است که در آن سخنان خواجه‌عبدالله انصاری نقل شده است.

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار از آغاز تاکنون

- کامیاب، حلیمه:

گلستان حق، برگرفته از تفسیر ادبی و عرفانی قرآن مجید، اثر: خواجه‌عبدالله انصاری، بندر انزلی: رحیمه کامیاب، ۱۳۸۵، ۴۷ صفحه (فیبا).
این کتاب در اصل برگزیده کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار است.

- کشفی، اکرم:

«چهل بسم‌الله» از خواجه‌عبدالله انصاری، گردآوری و تنظیم: اکرم کشفی، تهران: بهشت جاوید، ۱۳۸۹ (چاپ قبلی: کاشف، ۱۳۸۶)، ۹۶ صفحه (فیبا).
برگزیده‌ای از کتاب کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار است که در آن سخنان خواجه‌عبدالله انصاری نقل شده است.

[گزیده انتشارات کتاب سده]:

شاهکارهای نثر فارسی: گزیده کشف‌الاسرار، تهران: کتاب سده، ۱۳۹۶، رقعی، ۳۰ صفحه.

- مازیار، عاطفه:

نگاه خداجو، تهران: همایش دانش، ۱۳۹۳، رقعی، ۱۰۰ صفحه.
کتاب حاضر خلاصه‌ای برگرفته از کتاب «کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار» است که خود شرح و ادامه تفسیر قرآن خواجه‌عبدالله انصاری است.
عنوان دیگر: خلاصه تفسیر ادبی و عرفانی قرآن مجید به فارسی از کشف‌الاسرار ده جلدی.

- محمدی، بهمن:

سیری در گفتار خواجه‌عبدالله انصاری، تهران: دستان، ۱۳۹۷، رقعی، ۱۳۵ صفحه.

کتاب حاضر برگزیده دو کتاب «رسائل» تألیف: عبدالله بن محمد انصاری (۴۸۱-۳۹۶ق) و «کشف الاسرار و عدة الابرار» تألیف احمد بن محمد میبدی است.

۴-۱-۲. دیگر گزیده‌ها

این بخش شامل کتاب‌هایی می‌شود که بخش‌هایی از آن اختصاص به کشف الاسرار دارد.

- اسفندیار، محمودرضا:

منازل السائرين: عبدالله انصاری؛ بازنویسی و تلخیص: محمودرضا اسفندیار، تهران: همشهری، ۱۳۹۲، ۱۳۲ صفحه.

کتاب حاضر برگزیده‌ای از دو کتاب «منازل السائرين» تألیف عبدالله بن محمد انصاری (۳۹۶-۴۸۱ق) و «کشف الاسرار و عدة الابرار» تألیف میبدی است.

- انصاری، قاسم:

متون تفسیری، ویراستار علی اصغر حلبی، تهران: دانشگاه پیام نور، چاپ چهارم، ۱۳۷۳، صفحه ۱۴۷-۱۴۰.

- بحرالعلومی، حسین و دیگران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

نمونه‌های نظم و نثر فارسی، تهران: فرهنگی و علمی، چاپ دوم ۱۳۶۳، جلد ۲، صفحه ۷۱-۶۲، ۸۴، ۳۶۲-۳۵۸، ۳۷۴-۳۶۸.

- بروجردی نجفی، مجتبی:

نمونه‌ای از تفاسیر (۱)، قم: آزادی، بی تا [مقدمه ۱۴۰۰ ق]، صفحه ۲۳۵-۴۲.

- جلالی شیجانی، جمشید:

لطایف عرفانی سوره لقمان براساس سه تفسیر عرفانی کشف الاسرار و عدة الابرار،

۱۱۹

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف الاسرار و عدة الابرار از آغاز تاکنون

۱۲۰

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف‌الاسرار و عدّة‌الابرار از آغاز تا کنون

عرائس البیان فی حقائق القرآن و بیان السعاده فی مقامات العباده؛ ویراستار ادبی: صغری باغبان پرشکوه، شهرری: دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی، ۱۳۹۵، ۱۲۴ صفحه.

کتاب حاضر برگرفته از سه کتاب «کشف الاسرار و عدّة‌الابرار» اثر احمد بن محمد میبیدی و کتاب «عرایس البیان فی حقایق القرآن» اثر ابن ابی نصر روزبهان بقلی و نیز کتاب «بیان السعاده فی مقامات العباده» اثر سلطان محمد بن حیدر سلطان علیشاه است.

- رکنی یزدی، محمدمهدی:

گزیده متون تفسیری فارسی: با تأکید بر کشف‌الاسرار و روض‌الجنان، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی (زبان و ادبیات فارسی، ۸۷)؛ مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۳، وزیر، چهل، ۲۰۴ صفحه.

تفسیر روض‌الجنان و روح‌الجنان اثر: ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، (قرن ۶ ق) است.

- سادات نصری، حسن و منوچهر دانش‌پژوه:

هزار سال تفسیر فارسی، سیری در متون کهن تفسیری فارسی، تهران: البرز، ۱۳۶۹، صفحه ۲۷۱-۹۳.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

- شریعت، محمدجواد:

سخنان پیر هرات، تهران: حبیبی (سخن پارسی، ۱۱) ۱۳۶۱، صفحه ۱۸۸-۷۷.

- شمس‌الدین، سیدمهدی:

مجموعه داستان؛ به کوشش: بنیاد بین‌المللی دعا، قم: قرآن صاعد، ۱۳۹۵، ۴ جلد.
مندرجات کتاب بدین قرار است: جلد ۱. داستان‌ها و حکایت‌ها، داستان‌های عبرت‌انگیز، جلد ۲. داستان‌های تفسیر کشف‌الاسرار.

- صفا، ذبیح الله:

گنجینه سخن، تهران: ققنوس، چاپ چهارم، ۱۳۶۳، جلد ۲، صفحه ۱۱۹-۲۳.

- صفا، ذبیح الله:

گنج و گنجینه (نثر و شعر)، تهران: عطار، چاپ دوم ۱۳۶۳، صفحه ۱۴۳-۷.

گزیده‌های زیر چاپ

- انزابی نژاد، رضا:

گزینه کشف الاسرار، تهران: قطره، رقی [نقل از مؤلف].

- خرمشاهی، بهاء‌الدین:

قرآن کریم با ترجمه نوبت اول کشف الاسرار، به کوشش بهاء‌الدین خرمشاهی، تهران:

اسپرک [نقل از مؤلف].

- فکرت‌هروی، محمدآصف:

مناجات و گفتار پیر هرات، تهران: اساطیر، چاپ دوم.

منابع و مآخذ

به غیر از گزیده‌های موجود در متن از این منابع نیز بهره گرفته شده است:

- افشار، ایرج (۱۳۵۴). مجموعه کمینه: مقاله‌هایی در نسخه‌شناسی و کتابشناسی، تهران:

فرهنگ ایران‌زمین.

- برگل. یوا (۱۳۶۲). ادبیات بر مبنای استوری، (ترجمه: یحیی آراین‌پور و دیگران)، تهران:

مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

- حائری، عبدالحسین (۱۳۴۷). فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، جلد ۱۰، بخش دوم و

سوم، تهران: کتابخانه شورای ملی.

- حمیدیه، کتابخانه سی سنده محفوظ کتب موجوده نک دفتریدر، دارالخلافة‌العلیه، ۱۳۰۰.

- دانش‌پژوه، محمدتقی (۱۳۶۳). فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد

دانشگاه تهران، جلد ۳، تهران: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

۱۲۱

سال دوم، شماره ۷

پاییز ۱۳۹۹

گزیده‌های کشف الاسرار و عذة الاسرار از آغاز تاکنون

- دانش پژوه، محمدتقی (۱۳۴۱). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس سنا، جلد ۲، تهران: دانشگاه تهران (چاپخانه).
- دانش پژوه، محمدتقی و افشار، ایرج (۱۳۴۰ و ۱۳۴۶). نسخه‌ها، نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، جلد ۱ و ۵، تهران: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- دانش پژوه، منوچهر (۱۳۷۶). برگزیده و شرح کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار، تهران: فرزانه روز.
- راستگار، فخری (۱۳۸۴). فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، جلد ۱۰، کتب خطی فارسی و عربی و ترکی، تهران: مجلس (چاپخانه).
- روان فرهادی، عبدالغفور (۱۳۷۷). خواجه‌عبدالله انصاری، (ترجمه: مجدالدین کیوانی)، تهران: مرکز.
- سیفی، علی اصغر (۱۳۷۸). «تأثیر روح‌الارواح بر تفسیر کشف‌الاسرار»، یادنامه ابوالفضل رشیدالدین میبیدی: یدالله جلالی پندری، جلد ۱، یزد: انتشارات یزد.
- فاکر، محمد (۱۳۸۱). فرزندگان میبید، قم: قدس.
- مسرت، حسین (۱۳۸۹). پرده‌گشا، رازنما (مروری بر زندگی و آثار رشیدالدین میبیدی)، تهران: همشهری.
- _____ : کتابشناسی ابوالفضل رشیدالدین میبیدی (۱۳۷۴)، یزد: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی یزد.
- منزوی، احمد (۱۳۴۸). فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، زیر نظر: ایرج افشار، محمدتقی دانش‌پژوه، علینقی منزوی، جلد ۱۷، کتب خطی فارسی و عربی و ترکی، تهران: انتشارات کتابخانه، اداره بررسی و تحقیق مجلس شورای اسلامی.
- میبیدی، رشیدالدین ابوالفضل (۱۳۷۱). تفسیر کشف‌الاسرار و عدّه‌الابرار، به کوشش: علی اصغر حکمت، چاپ پنجم، تهران: امیرکبیر.
- استادی رضا (۱۳۷۵). «ابوالفضل میبیدی و کشف‌الاسرار» کیهان اندیشه، شماره ۵۶.
- روان فرهادی، عبدالغفور (؟؟). «شناسایی صد میدان»، صوفی، ش ۳۴.
- دیگر منابع:
- تارنمای کتابخانه ملی ایران www.nlai.ir
- راهنمای کتاب، (۱۳۵۲)، ۱۶ (۷-۹).